

УДК 811.111-26

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-23>**Юлія ШВЕЦЬ,***orcid.org/0000-0002-1098-263X*аспірантка кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) *shvetzdjudi@gmail.com***ДОСЛІДЖЕННЯ КОДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГУСТАТОРНОЇ ЛЕКСИКИ
МЕТОДОМ ВІЛЬНОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ**

Розвідку присвячено дослідженню густаторної лексики (лексика на позначення їжі та питва), розглянуто низку робіт, присвячених питанню вивчення густативів, виокремлено та досліджено густаторну лексику в контексті соціально-побутової повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», на основі зазначених густативів проведено вільний асоціативний експеримент, продемонстровано погляди різних сучасних українських та зарубіжних учених у межах цієї проблематики, зафіксовано і витлумачено реакції респондентів як маркери густаторної культури українців. Проаналізовано найчастотніші асоціації на 34 лексеми на позначення їжі та питва: «борщи», «бублик», «вишкварки», «галушка», «горілка», «горох», «запиканка», «калач», «каша», «ковбаса», «коржик», «крашанка», «лемішка», «маківник», «медяник», «млинець», «молоко», «наливка», «оселедець», «паляниця», «паска», «патока», «перцівка», «перчиця», «писанка», «пряник», «ріпа», «сало», «сироватка», «сметана», «хліб», «цибуля», «чай», «яєчня». Також продемонстровано на прикладі цитат із твору вживання цих густативів у контексті соціально-побутової повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». На основі отриманих результатів анкетування вільного асоціативного експерименту побудовано діаграми, у яких витлумачено відсоткове співвідношення жіночої та чоловічої аудиторії опитуваних учасників вільного асоціативного експерименту (діаграма 1), подано густативи з кількісними показниками отриманих реакцій респондентів (діаграма 2), що дало змогу зафіксувати лексеми на позначення їжі та питва, які викликали найбільшу і найменшу кількість асоціацій. Завдяки методам аналізу і синтезу, кількісному, описовому оброблено результати дослідження, через посередництво методу суцільної вибірки сформовано фактичну базу наукової розвідки, за допомогою методу вільного асоціативного експерименту зібрано й оброблено асоціації респондентів.

Ключові слова: густаторна лексика, густативи, лексика на позначення їжі та питва, вільний асоціативний експеримент, слова-стимули, слова-реакції, респонденти.

Yuliia SHVETS,*orcid.org/0000-0002-1098-263X*Postgraduate at the Department of Ukrainian language
Odessa National I.I. Mechnikov University
(Odesa, Ukraine) *shvetzdjudi@gmail.com***FREE ASSOCIATIVE EXPERIMENT
IN THE STUDY GUSTATORY CODES OF UKRAINIAN LEXIC**

The work focuses on the study of gustatory vocabulary (vocabulary for foods and drinks). A list of works on the study of gustatives is reviewed. We have identified and investigated the gustatory vocabulary in the context novella "The Kaydashe family" by I. Nechyi-Levitskiy a free associative experiment was carried out on the this basis of the above mentioned gustatives. The views of various contemporary Ukrainian and foreign scholars within the scope of the issue were demonstrated, and the reactions of respondents as markers of Ukrainian citizen's gustatory culture were recorded and interpreted. The most frequent associations were analysed for 34 lexemes on the meaning of food and drink: "borshch", "bublik", "vishkvarki", "galushka", "gorilka", "goroh", "zapikanka", "kalach", "kasha", "kovbasa", "korzhik", "krashanka", "lemishka", "makivnik", "medyanik", "mlinets", "moloko", "nalivka", "oseledets", "palyanicya", "paska", "patoka", "percivka", "perchicya", "pisanka", "pryanik", "ripa", "salo", "sirovatka", "smetana", "hlib", "cibulya", "chaj", "yaechnya". We demonstrated quotations from the work "The Kaydashe family" by I. Nechyi-Levitskiy and described gustatives with examples of quotes from the work. A diagram is plotted after receiving the results of the free association experiment. A diagram is constructed detailing the male and female audiences of the association experiment sites (diagram 1); diagram 2 shows the gustatives and their number of associations. This graph made it possible to determine the number of most and least used associations. The scientific methods used made it possible to process the results of the study and made it possible to form a factual basis by means of a blanket sampling method. We collected and processed the associations of respondents using the associative experiment method

Key words: gustatory vocabulary, gustatives, vocabulary for foods and drinks, free associative experiment, stimulus words, reaction words, respondents.

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень. Лексика на позначення їжі та питва, продуктів харчування (так звана густаторна лексика) стала сегментом активних студіювань у сучасній гуманітаристиці (Швець, 2021: 121). Так, до вивчення культури харчосмакування звертались мовознавці М. Білоус, Х. Гаврилюк, Т. Гуцуляк, І. Колегаєва, Д. Охманн, Р. Пшибильська, В. Шелех, літературознавці Г. Віват, О. Гриньків, С. Ковпик, А. Малиновський, Т. Морева, О. Юрчук і філософ О. Чаплінська. «Густаторна лексика – це лексика на позначення їжі та питва, яка в тексті стає маркером національної та соціальної ідентичностей. Вона може або відштовхувати носія іншої національної харчової культури, або викликати змішані почуття захоплення та гидливості від незвичності й екзотичності» (Юрчук, 2020: 19). Тому ми вважаємо необхідним дослідження саме цієї частини лексики української мови, яка демонструє національну культуру харчосмакування нашого народу, за допомогою методу вільного асоціативного експерименту (далі – ВАЕ), оскільки «ВАЕ виявляється досить простим і водночас ефективним засобом досліджень у психолінгвістиці. Він дає «живий» матеріал для побудови асоціативних полів певних понять, реконструкції фрагментів мовної та концептуальної картин світу» (Денисевич, 2011: 1). Варто зауважити, що асоціації, які породжують опитувані респонденти, є маркерами світогляду особистості, її бачень, міркувань, почуттів, уявлень щодо пропонуваного слова-стимулу. Т. Ковалевська зазначає: «Асоціації виникають на підставі рефлексу реагування на відповідні стимули, виступаючи «спонтанною» експлікацією глибинних мисленевих структур, оскільки «<...> багато процесів асоціювання відбуваються на підсвідомому рівні» (Горошко, 2003: 125), «що свідчить про максимально складну психолінгвістичну й нейрофізіологічну природу феномену асоціювання, його імплікований, латентний характер» (Ковалевська, 2013: 140). Сучасний стан дослідження асоціацій відзначається активною увагою українських учених, а саме: О. Горошко (Горошко, 2001) описала психолінгвістичну модель ВАЕ як один зі способів вивчення мовної свідомості людини; О. Денисевич (Денисевич, 2011) дослідила мовну картину світу методом ВАЕ і зауважила: «Вільний асоціативний експеримент стає ефективним засобом виявлення обох напрямів впливу: впливу мови на формування картини світу, впливу професійної підготовки на особливості картини світу» (Денисевич, 2011: 9); Т. Ковалевська (Ковалевська, 2001) вивчала питання семантики онімних

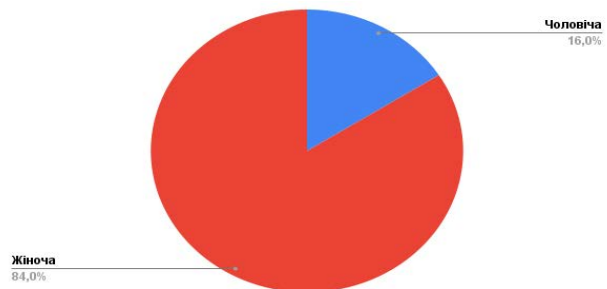
асоціатів у рекламному дискурсі й уклала асоціативний словник рекламних слоганів у співавторстві з Н. Кутузою (Кутуза, Ковалевська, 2011) і асоціативний словник української рекламної лексики у співавторстві з Г. Сологуб, О. Ставченко (Ковалевська та ін., 2001), де слушно зазначено, що асоціації є своєрідним експлікатором інфернальної архітекτονіки у статуарних інваріантах семантичних зв'язків та віртуальній діяльності смислових варіацій, що доводить необхідність поглибленого вивчення процесів і результатів асоціювання (Ковалевська та ін., 2001: 4); І. Мілева та М. Ходаківська (Мілева, Ходаківська, 2020) охарактеризували евфемістичні вислови як способи передачі інформації з допомогою методу ВАЕ, що дало змогу диференціювати евфемізми і дисфемізми; Л. Мовчун (Мовчун, 2013) розробила методики експериментального вивчення римових асоціацій; С. Форманова (Форманова, 2015) застосувала асоціативний експеримент як спосіб виявлення мікросистеми оцінних назв в українській, російській і англійській мовах; та зарубіжних дослідників, серед яких К. Агабабян (Агабабян, 2017), яка за допомогою методу асоціативного експерименту дослідила динаміку формування громадянськості та почуття розуміння мови серед студентів ЗВО; І. Привалова й Т. Родіонова (Привалова, Родіонова, 2015), що схарактеризували можливості психолінгвістичного асоціативного експерименту під час вивчення професійно-особистісної специфіки мовної свідомості медиків. Отже, залучення ВАЕ в розвідках на вивчення саме густаторної культури українців є малодосліджуваним сегментом, тому нашу статтю присвячено цьому актуальному питанню.

Мета статті – виокремити та дослідити лексику на позначення їжі та питва в контексті соціально-побутової повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», де письменник описує побутові сцени приготування і поглинання їжі героями твору, тим самим занурює читача у світ українських обрядів і традицій: «Дивуєшся тій кількості їжі, яку селяни споживають за столом! Це справжні гедоністично-їстівні оргії. Письменник ніби милується цим здоровим поглинанням їжі» (Зборовська, 1999: 60), за допомогою методу ВАЕ схарактеризувати густаторний код української харчосмакової культури на прикладі реакцій опитуваних респондентів. Сформульована мета передбачає виконання низки конкретних завдань, а саме: 1) зафіксувати густативи в тексті «Кайдашевої сім'ї» І. Нечуя-Левицького; 2) провести анкетування серед учасників ВАЕ на основі описаних густаторних кодів; 3) витлумачити

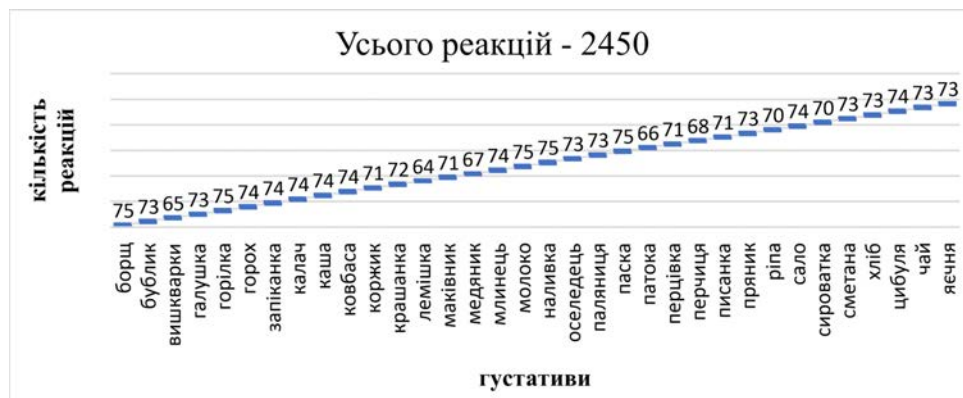
функційні особливості отриманих слів – реакцій респондентів; 4) узагальнити кінцеві результати ВАЕ. Об'єктом статті є лексика на позначення їжі та питва в контексті твору «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького. Предметом є слова – реакції респондентів на пропонувані густативи. Джерельною базою є текст соціально-побутової повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, фактичним матеріалом є виокремлені з контексту твору 34 густаторні коди: борщ, бублик, вишкарки, галушка, горілка, горох, запіканка, калач, каша, ковбаса, коржик, крашанка, лемішка, маківник, медяник, млинець, молоко, наливка, оселедець, паляниця, паска, патока, перцівка, перчиця, писанка, пряник, ріпа, сало, сироватка, сметана, хліб, цибуля, чай, яєчня. У процесі нашої наукової розвідки ми послуговувалися такими загальнонауковими методами, як: аналіз і синтез, кількісний, описовий – для обробки результатів дослідження, суцільної вибірки – для формування фактичної бази, спеціальними лінгвістичними методами: методом ВАЕ для отримання асоціацій респондентів на досліджувані нами вищезазначені лексеми на позначення їжі та питва.

Виклад основного матеріалу. Важливість застосування в межах мовознавства методу ВАЕ відзначили багато науковців, зокрема, О. Сурмач зазначає: «Утворюючи асоціації, людина виявляє своє бачення дійсності крізь призму індивідуальної асоціативної картини світу, що формується в період її становлення в певному соціальному, культурному, ментальному та лінгвістичному просторі, що закарбовується в її підсвідомості» (Сурмач). ВАЕ як один з основних методів психолінгвістики є ефективним способом відображення внутрішньої мисленнєвої організації особистості, віддзеркалення процесу породження у свідомості слів, понять, емоцій: «Слово ніколи не вириває в нашій свідомості самостійно. Навіть коли одне слово в

одному значенні присутнє в нашій свідомості, то інші, що залишаються в тіні, а також маса понять та емоцій, з ним пов'язаних найтоншими нитками, щохвилини готові увірватися в нашу свідомість» (Вандрієс, 1937: 45). У зв'язку із цим нами було проведено ВАЕ серед школярів, учнів, аспірантів, викладачів та людей інших професій. Респондентам було запропоновано заповнити анкети у гугл-формі й подати найперші асоціації (обмеження щодо породження асоціацій, наприклад: слова лише однієї частини мови, чітко окреслена кількість лексем, були відсутні), які виникають у них, на виокремлені з контексту соціально-побутової повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького коди густаторної лексики. У ВАЕ брали участь 75 респондентів віком від 13 до 73 років. Вікову категорію ми не обмежували, оскільки прагнули опитати учасників експерименту з різним досвідом та життєвими переконаннями для отримання розгалуженої інформації щодо породження асоціацій на запропоновані густаторні маркери харчосмакової культури України, тому в анкеті було зазначено такі обов'язкові для заповнення поля, як: вік, стать, рідна мова опитуваних. Варто зазначити, що під час опитування нами було зафіксовано відповіді 12 учасників ВАЕ чоловічої статі – 16% від загальної кількості респондентів, 63 жіночої статі – 84%. Вищеописані дані подано у вигляді діаграми 1.



Діаграма 1



Діаграма 2

Під час нашого експерименту було опитано респондентів, рідною мовою яких є : українська – 46 опитаних (61, 4%), російська – 20 (26,6%), болгарська – 8 (10,7%), чеська – 1 (1,3%). Усього отриманих реакцій – 2 450, а саме: борщ – 75 реакцій, бублик – 73, вишкварки – 65, галушка – 73, горілка – 75, горох – 74, запіканка – 74, калач – 74, каша – 74, ковбаса – 74, коржик – 71, крашанка – 72, лемішка – 64, маківник – 71, медяник – 67, млинець – 74, молоко – 75, наливка – 75, оселедець – 73, паляниця – 73, паска – 75, патока – 66, перцівка – 71, перчиця – 68, писанка – 71, пряник – 73, ріпа – 70, сало – 74, сироватка – 70, сметана – 73, хліб – 73, цибуля – 74, чай – 73, ячня – 73. Наведені підрахунки проілюстровано в діаграмі 2.

Розглянемо детальніше отримані найчастотніші асоціації на відповідні слова-стимули, виокремлюючи ті, що збігаються (асоціації подано мовою опитуваних респондентів, у дужках зазначено 5 найчастотніших реакцій). Так, на густатив борщ зафіксовано такі асоціації: червоний (11), буряк (7), бабуся (4), сало (4), сметана (4). Бублик: дитинство (7), чай (5), мак (5), маковий (4), змаком (4). Вишкварки: сало (19), жир (10), жирні (6), вареники (5), смалець (3). Галушка: Полтава (15), Полтавщина (8), тісто (6), у супі (4), зі сметаною (3). Горілка: шинок (13), самогон (9), гірка (5), свято (5), кум (4). Горох: суп (15), зелений (10), «Олів'є» (6), літо (4), каша (3). Запіканка: сир (20), творожня (5), аромат (3), ваніль (3), дитячий садок (3). Калач: Різдво (14), весілля (7), свято (7), з маком (6), хліб (5). Каша: вівсянка (9), гречана (9), сніданок (7), пшенична (6), дитсадок (3). Ковбаса: бутерброд (16), домашня (8), «Лікарська» (8), м'ясо (6), саямі (4). Коржик: торт (9), тісто (6), мед (2), медовий (2), сухий (2). Крашанка: Пасха (19), Великдень (14), яйце (8), свято (7), писанка (5). Лемішка: не знаю (10), каша (8), не їв/ла (6), гречка (2), густа (2). Маківник: мак (10), Маковея (6), пиріг (5), булочка (5), рулет (4). Медяник: мед (15), пряник (9), торт (6), солодкий (5), випічка (3). Млинець: Масляна (12), сніданок (5), сир (3), сонце (3), налисник (3). Молоко: корова (19), біле (7), козине (4), парне (4), какао (4). Наливка: вишнева (26), «П'янавишня» (5), слива (4), застілля (3), Львів (3). Оселедець: під шубою (17), картопля в мундирі (12), риба (8), цибуля (8), козак (5). Паляниця: хліб (14), тест на мову (4), свято (4), випічка (3) і біля неї молодиця (3). Паска: Великдень (12), родзинки (8), Пасха (7), свята (6), крашанка (3). Патока: солодка (21), сироп (5), цукор (4), мед (4), тягуча (3). Перцівка: горілка (12), перець (9), лікує горло (4), настойка (3), гірка (3).

Перчиця: перець (11), гостра (7), червона (6), стручок (3), пекуча (3). Писанка: яйце (14), Пасха (10), Великдень (5), Руслана (5), розпис (5). Пряник: медовий (12), печиво (5), різдвяний (4), гостинець (3), імбирний (3). Ріпа: казка (21), город (4), картопля (3), редис (3), овоч (3). Сало: часник (11), свиня (9), Україна (7), чорний хліб (6), цибуля (4). Сироватка: молоко (17), творог (9), кисла (6), на пиріжки (4), для обличчя (3). Сметана: борщ (13), вареники (6), домашня (4), жирна (4), корова (4). Хліб: усьому голова (12), пшениця (6), пекти (4), бутерброд (3), тісто (3). Цибуля: сльози (13), неприємний запах (4), зажарка (3), сало (3), з оселедцем (3). Чай: зелений (9), чорний (6), лимон (5), трави (4), ранок (3). Ячня: сніданок (24), яйця (8), омлет (7), ранок (4), жовток (3). Проведений ВАЕ та зафіксовані нами найчастотніші асоціації респондентів у межах відповідних асоціативних полів дають нам підставити свідчити про такі ментальні риси української харчосмакової культури (курсивом подано цитати з контексту твору «Кайдашева сім'я» І. Нечуй-Левицького, у межах яких фігурують досліджувані нами густаторні коди):

1. Лексема борщ викликала найчастотнішу асоціацію червоний (11), що свідчить про уявлення респондентами кольору рідини бульйону національної української страви, яка вариться з буряком і набуває його яскраво-червоного кольору: «Візьми ж, моє серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків, а я ось зараз встану та покажу тобі, як борщ накладають» (Нечуй-Левицький, 1965: 12).

2. Бублик – дитинство (7), що свідчить про нагадування дитячих років, коли прийнято пригощати дітей смаколикami, зокрема бубликами. «Матушка дала бабим унукам коржиків та бубликів, печених з сахаром» (Нечуй-Левицький, 1965: 53).

3. Вишкварки – сало (19), що свідчить про знання рецепту приготування цієї давньої козацької страви, у процесі якого прийнято термічно оброблювати сало. «Як приставиш до вогню борщ та кашу, то вимети хату та накришиш сала на вишкварки до каші» (Нечуй-Левицький, 1965: 12).

4. Галушка – Полтава (15). Ця асоціація виникає на основі згадки про відомий регіон України, який славиться найкращими рецептами галушок, цю страву прийнято вважати візитівкою Полтавщини. «Мотря кинулась насипать галушки в миску» (Нечуй-Левицький, 1965: 14).

5. Горілка – шинок (13). Слово-стимул виникло на основі проведення паралелі респондентами між густативом і найпопулярнішим місцем його споживання. «Вертаючись з поля, Кайдаш

забалакався з людьми коло шинку, зайшов з ними в шинок і випив півкварти горілки» (Нечуй-Левицький, 1965: 47).

6. Горох – суп (15). Опитувані подали найчастотнішу реакцію суп, яка свідчить про популярність горохового супу в Україні. «Хотина як вигляє в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив» (Нечуй-Левицький, 1965: 3). Густатив у цитаті вжито в межах фразеологізму «чорт сім кіп гороху змолотив» – на виду, на обличчі хто-небудь має виспини або шрами від них (Фразеологічний онлайн-словник української мови).

7. Запіканка – сир (20). Респондентами продемонстровано як асоціацію згадку про молочний продукт, який становить основу популярної української сирної запіканки. «Погана в вас в Бівцях горілка, неначе сироватка з перцем, – сказав Кайдаш, згадуючи ту чудову запіканку з червоним перцем, що він пив на розглядинах в Довбиша» (Нечуй-Левицький, 1965: 31).

8. Калач – Різдво (14). Цей густатив фіксує асоціації, що транслюють вікові культурні звичаї, обряди нашого народу; українці здавна випікали калачі на різдвяні, великодні свята та поминки. На достовірність вищезазначеного вказує цитата з контексту твору І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»: «– А коли, дочко, думаєш іти, то спечи собі святу пасочку та калач, та вкинь в торбу крашанок, та кільце ковбаски, та шматочок сала, щоб розговітись свяченим у Лаврі, то тебе Господь простить і помилує, – навчала Палажка» (Нечуй-Левицький, 1965: 37).

9. Каша – вівсянка (9). «Другою стравою за частотністю споживання (окрім страв із борошна) в українській кухні можна вважати різноманітні каші <...> Каші з пшона, проса, вівса, ячменю були в Україні буденними стравами» (Віват, 2016: 26). Серед учасників ВАЕ цей густаторний показник асоціюється з ранковим ритуалом – снідання вівсянкою, що є однією з улюблених каш (як показав експеримент) українців. «Другого дня Мотря встала дуже рано, сіла собі прями, потім затопила в печі, знайшла два невеличкі горщечки й приставила в одному борщ, а в другому кашу» (Нечуй-Левицький, 1965: 21).

10. Ковбаса – бутерброд (16). Ця лексема на позначення їжі викликає зазначені асоціації, оскільки, імовірно, опитувані учасники ВАЕ вживають ковбасу найчастіше саме у вигляді бутерброда. «– Мамо! не кричіть на мене, – говорила Мотря, пораючись коло ковбас» (Нечуй-Левицький, 1965: 17).

11. Коржик – торт (9). Продемонстровано 9 повторюваних слів-реакцій, що свідчать про

готування такого виду десерту з використанням випечених коржів. «Матушка дала бабиним унукам коржиків та бубликів, печених з сахаром» (Нечуй-Левицький, 1965: 53).

12. Крашанка – Пасха (19). Цей густатив опитувані асоціюють з одним із найважливіших православних церковних свят українського народу – Великоднем. «– А коли, дочко, думаєш іти, то спечи собі святу пасочку та калач, та вкинь в торбу крашанок, та кільце ковбаски, та шматочок сала, щоб розговітись свяченим у Лаврі, то тебе Господь простить і помилує, – навчала Палажка» (Нечуй-Левицький, 1965: 37).

13. Лемішка – не знаю (10). Пропоноване слово-стимул викликало найчастотнішу реакцію в респондентів, яка свідчить про відсутність уявлення про те, що це за страва. «Лемішка – це страва з густо запареного борошна, звичайно гречаного» (Академічний тлумачний словник української мови). «Мелашка затріпала рученятами, неначе пташка крилами. Ще гаразд не обмила тіста на руках, обтерла їх сьак-так рушником і кинулась вимішувать лемішку» (Нечуй-Левицький, 1965: 33).

14. Маківник – мак (10). «Ще з дохристиянства мак в українців мав високий сакральний статус <...> Він був оберегом від злих чар, відьомських витівок» (Віват, 2016: 29). Опитуваними продемонстровано спільнокореневе слово-реакцію на слово-стимул, а також розуміння того, з якою начинкою випікають цей борошняний виріб. «В мене ж є й горішки, є мед і мак; була б спекла маківників. Горішки й маківники залоскотали у їх ротиках» (Нечуй-Левицький, 1965: 31).

15. Медяник – мед (15). «Медяник – це медовий коржик» (Академічний тлумачний словник української мови), тому зафіксовано це спільнокореневе слово як найчастотнішу асоціацію. «Діти вкрили хустку, як мухи мед, а в тій хустині було всякого добра: і горіхи з насінням, і груші, й яблука, ще й медяники» (Нечуй-Левицький, 1965: 35).

16. Млинець – Масляна (12). Породженою найуживанішою реакцією ідентифіковано традицію приготування цієї страви на народні гуляння, пов'язані зі святом Масниці. «– Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть» (Нечуй-Левицький, 1965: 2).

17. Молоко – корова (19). Учасниками ВАЕ зазначено асоціацію, яка фіксує пряме розуміння зв'язку між твариною і продуктом, який вона дає. «Тільки вночі, тоді як Мотря спала міцним сном, Кайдашиха вставала до дитини, забавляла, як вона плакала, та годувала її молоком» (Нечуй-Левицький, 1965: 23).

18. Наливка – вишнева (26). У межах наведеного асоціативного поля виокремлено найчастотнішу реакцію, що позначає традиційне приготування цього напою на основі ягід вишні, малини. «Поганай-бо швидше! Може, забіжу на часок до попаді, та хоч пополудню гаразд, та досхочу нап'юся наливки» (Нечуй-Левицький, 1965: 32).

19. Оселедець – під шубою (17). Традиційний популярний салат, що має повну назву «Оселедець під шубою», є яскравою реакцією серед опитуваних, які називають його шуба, під шубою. «Вони не знали, що жид вибере ті сорок карбованців, і за оселедці, і за ту горілку, що вони в його дурнички п'ють, з їх-таки кишень – то недоливками, то водою, підливою в горілку, то більшою платою» (Нечуй-Левицький, 1965: 57).

20. Паляниця – хліб (14). «Паляниця – хлібина з пшеничного борошна, певним чином замішаного» (Академічний тлумачний словник української мови), отже, не дивно, що хліб – найпопулярніша асоціація серед учасників ВАЕ. «Хліб постав наріжним каменем у матеріальній та духовній культурі українського етносу <...> Крім буханців хліба, в українській національній кухні відомо безліч інших хлібобулочних виробів: бабки, бублики, вертути, завиванці, коровай, паляниці» (Віват, 2016: 18–19). Також паляницю, за народними традиціями, заносили в дім як символ добробуту та благополуччя, як і хліб. «Кайдашиха поклала на стіл паляницю. Довбишка взяла паляницю в руки, поцілувала й знов поклала на стіл» (Нечуй-Левицький, 1965: 9).

21. Паска – Великдень (12). Слово-реакція демонструє густаторний символ Великодня – «солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми» (Академічний тлумачний словник української мови). «А як хто їстиме щороку в Києві паску та ще й умре на великоднім тижні, той піде просто в рай, бо на великоднім тижні царських врат не зачиняють і в церкві, і в раю; душа через царські врата так і полетить просто в рай» (Нечуй-Левицький, 1965: 36).

22. Патока – солодка (21). «Патока – це густа, тягуча солодка речовина, продукт неповного оцукрювання крохмалю» (Академічний тлумачний словник української мови), у зв'язку з вищевитлумаченим найуживаніша асоціація демонструє саме таку ознаку пропонованого густатива. «Кайдашиха промовила до Мотрі, і знов на її уста прилинув осміх, а з словами неначе полилась патока з уст» (Нечуй-Левицький, 1965: 10). Цитата фіксує густатив патока в межах фразеологічної одиниці розливати патоку/розливати мед – улесливо говорити (Фразеологічний онлайн-словник української мови).

23. Перцівка – горілка (12). Це один із найпопулярніших видів горілчаного виробництва серед українців, тому ця найчастотніша реакція позначає поширений варіант приготування цього алкогольного напою. «Хазяїн налив чарку перцівки і в Кайдаша натекло повний рот слини» (Нечуй-Левицький, 1965: 10).

24. Перчиця – перець (11). «Перчиця – стручковий перець» (Академічний тлумачний словник української мови); опитувані респонденти найактивніше проводили паралель між цими густаторними показниками. «В горілці плавав червоний стручок перчиці, неначе тільки що вирваний на городі» (Нечуй-Левицький, 1965: 10).

25. Писанка – яйце (14). В Україні високо цінують мистецтво писанкарства, оздоблення пасхальних яєць різними візерунками, орнаментами, що є нашим національним традиційним кодом. Тому респондентами було позначено таку найуживанішу асоціацію. «–Карпе? – промовив Лаврін. – А кого ти оце будеш сватать? <...> То сватай Хіврю. Хівря доладна, мов писанка» (Нечуй-Левицький, 1965: 2). У контексті твору густатив писанка вжито в межах художнього порівняння: «доладна, мов писанка», що свідчить про красу писанкарства як виду народного мистецтва. «Яйце стає великодньою ритуальною стравою, набуваючи сакрального значення, а відтак, не лише їжею, а й оберегом» (Віват, 2016: 63).

26. Пряник – медовий (12). У межах цього асоціативного поля опитуваними продемонстровано найбільше ознаки зазначеного густаторного показника, а саме: медовий, імбирний, різдвяний, цукровий. Асоціації виникали на основі пригадування традиції випікання пряників за старими рецептами українців, де зазначено мед як один з основних інгредієнтів. У зв'язку з вищеописаним у словнику перше значення розглянутої лексеми таке: «Пряник – це солодке печиво у вигляді товстого коржика, приготовлене на меду, патоці або цукровому сиропі з доданням прянощів» (Академічний тлумачний словник української мови). «В неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як пряник» (Нечуй-Левицький, 1965: 3). Густатив ужито в межах порівняння: «коса, як пряник», що свідчить про вишуканість дівочої вроди українок.

27. Ріпа – казка (21). Така асоціація виникає в респондентів на основі дитячих спогадів про відому українську казку «Ріпка», яку нам читали батьки, бабусі, дідусі. «В неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як пряник» (Нечуй-Левицький, 1965: 3).

28. Сало – часник (11). Сало, часник, борщ, вареник є своєрідними маркерами національної кухні

українців (Віват, 2016: 44), саме тому у свідомості учасників ВАЕ вони вириваються паралельно. «Кайдашиха помолилась Богу й почала знов навчати невістку, як наливать борщ, як заговкувать, коли вкидати сало» (Нечуй-Левицький, 1965: 12).

29. Сироватка – молоко (17). «Молочна продукція в українській кулінарії представлена у вигляді парного молока, сирів, сметани, гусянок, колотух, кисляків, ряжанок, мачанок тощо. Ця продукція в українській традиційній кулінарії – практично безвідходна: сироватка і скотини також використовувалися як для харчування людей, так і для годівлі тварин» (Віват, 2016: 49), тому густатив сироватка викликав таку поширену асоціацію – молоко. «Погана в вас в Бієвцях горілка, неначе сироватка з перцем, – сказав Кайдаш, згадуючи ту чудову запіканку з червоним перцем, що він пив на розглядинах в Довбиша» (Нечуй-Левицький, 1965: 31).

30. Сметана – борщ (13). Два паралельно найуживаніших густативи в українській харчосмаковій культурі, це і викликає подібні реакції в респондентів. «Мотря поставила на стіл полумисок з сметаною й тарілку з шматочками сала» (Нечуй-Левицький, 1965: 10).

31. Хліб – усьому голова (12). «З діда-прадіда в народі виховувалася повага до праці хлібороба та шана до Хліба-годувальника» (Віват, 2016: 18), у зв'язку із цим у респондентів виникла найчастотніша асоціація у вигляді представленої паремії, що демонструє цінність цього продукту. «Коли хочеш сердитись, то сердься, а не кидай на святий хліб ложкою, – обізвася вперше сердито на свою жінку Карпо» (Нечуй-Левицький, 1965: 21).

32. Цибуля – сльози (13). У респондентів густатив викликав негативну семантику, оскільки «своєрідною мірою негативу є специфічні запахові характеристики, які притаманні часникові та цибулі» (Віват, 2016: 75), що викликає подразнення слизової оболонки ока, унаслідок – сльози. «Олена кругла, як цибулька» (Нечуй-Левицький, 1965: 3).

33. Чай – зелений (9). Чай не є традиційним українським напоєм, оскільки така культура не вирощується на території України, але це не менш популярний напій серед українців, які (як показав ВАЕ) віддають перевагу саме зеленому чаю. «Частувала мене матушка і чаєм, і горілкою, і наливкою», – хвалилася Кайдашиха й тим трохи примирилась з Западінцями» (Нечуй-Левицький, 1965: 32).

34. Яєчня – сніданок (24). Серед українців популярною стравою на сніданок є яєчня, тому респондентами зафіксовано таку реакцію. «Мотря напругла яєчні й подала на стіл» (Нечуй-Левицький, 1965: 11).

Висновки. Отже, ми виокремили 34 густативи з контексту твору «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, провели анкетування серед учасників ВАЕ на основі дібраних густаторних кодів і обґрунтували найхарактерніші ментальні риси української кулінарної культури в межах нашої розвідки, розглянули особливості функціонування отриманих слів – реакцій респондентів. Проведений ВАЕ дав можливість стверджувати, що густативи борщ, горілка, молоко, наливка, паска викликали найбільше реакцій у респондентів – 75 лексем (це свідчить про популярність та знаковість зазначених густативів в українській традиційній кулінарії), а лемішка – слово-реакція, що викликало найменшу кількість асоціацій – 64 (свідчить про відсутність знання щодо приготування цієї давньої української страви, яку було нами витлумачено в основних дослідженнях статті). Також результати ВАЕ демонструють етнічну пам'ять українських традицій, обрядів, звичаїв, стародавніх рецептів приготування національних страв, що становлять основу густаторної спадщини українського народу. Перспективи подальшого розвитку вбачаємо в дослідженні густаторної лексики на матеріалі сучасної української художньої літератури та проведенні цілеспрямованого асоціативного експерименту на основі виокремлених густаторних маркерів української харчосмакової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агабабян К. Дослідження динаміки формування громадянськості студентів метод асоціативного експерименту. Новий університет. Актуальні питання гуманітарних наук. 2017. С. 12–19.
2. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.
3. Вандрієс Ж. Лінгвістичне введення в історію. Москва, 1937. 410 с.
4. Віват Г. Хліб та вода – козацька їда. Їжа в українських пареміях. Вісник Запорізького національного університету. 2016. № 2. С. 33–39.
5. Денисевич О. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження особливостей формування мовної картини світу. 2011. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12737/>.
6. Горошко О. Інтегративна модель вільного асоціативного експерименту. Харків, 2001. 320 с.
7. Горошко О. Мовна свідомість: гендерна парадигма. Москва ; Харків, 2003. 440 с.
8. Зборовська Н. Український світ Нечуя-Левицького: гендерний підхід. Феміністичні роздуми на карнавалах мертвих поцілунків. 1999. С. 60–73.
9. Ковалевська Т., Сологуб Г., Ставченко О. Асоціативний словник української рекламної лексики. Одеса : Астропринт, 2001. 116 с.

10. Ковалевська Т. Прикладні аспекти укладання асоціативних словників. Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія. 2013. С. 140–146.
11. Ковалевська Т. Семантика онімних асоціатів у рекламному дискурсі. Записки з ономастики. 2001. Вип. 5. С. 3–11.
12. Кутуза Н., Ковалевська Т. Короткий асоціативний словник рекламної лексики. Одеса : Астропринт, 2011. 80 с.
13. Мілева І., Ходаківська М. Використання асоціативного психолінгвістичного експерименту для визначення евфемістичності висловів. Вісник університету імені А. Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2020. № 1 (19). С. 296–302.
14. Мовчун Л. Римові асоціації: розроблення методики експериментального дослідження римових кліше. Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ, 2013. С. 190–192.
15. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. Київ : Наук. думка, 1965. 63 с.
16. Привалова І., Родіонова Т. Асоціативний експеримент як один з методів вивчення мовної свідомості у лікарів. Вісник Саратовського університету. Серія «Філологія. Журналістика». 2015. Т. 15. С. 13–17.
17. Сурмач О. Асоціативний експеримент та вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/asotsiatyvnyj-eksperyment-ta-verbalni-asotsiatsiji-u-psyholinhvistichnyh-doslidzhennyah/>.
18. Форманова С. Прикметники на позначення негативної оцінки: асоціативний експеримент. Одеський лінгвістичний вісник. 2015. № 5. Т. 2. С. 163–167.
19. Фразеологічний онлайн-словник української мови. URL: https://ycilka.net/slovyk_fraz.php.
20. Швець Ю. Динаміка густативів на матеріалі твору «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького. Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки та перспективи : збірник матеріалів I Міжнародного конгресу. Одеса, 2021. С. 121–125.
21. Юрчук О. Їжа як маркер ідентичності в романі «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма» Наталки Сняданко. Густативно-сапористичні модуси української та світової культури : колективна монографія (на матеріалі II Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Харчові традиції – ментальний код нації») / за ред. Г. Віват. Одеса, 2020. С. 16–21.

REFERENCES

1. Agababyan K. A. Doslidzhennya dinamiki formuvannya gromadyanskosti studentiv metod asociativnogo eksperimentu [The study of the dynamics of students' community building by means of an associative experiment]. Novij universitet. Aktual'ni pitannya gumanitarnih nauk, 2017. pp. 12–19 [in Russian].
2. Akademichnii tлумachnii slovník ukrains'koi movi [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]. URL: <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian].
3. Vandries Zh. Lingvistichne vvedennya v istoriyu [A linguistic introduction to history] . Moskva : Vidavnistvo "Dumka", 1937. 410 p. [in Ukrainian].
4. Vivat G. I. Hlib ta voda – kozac'ka ida. Izha v ukrains'kih paremiyah [Bread and water the food of the Cossacks. Food in Ukrainian proverbs]. Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu, 2016, № 2, pp. 33–39 [in Ukrainian].
5. Denisevich O. V. Vil'nii asociativnii eksperiment yak zasib doslidzhennya osoblivosti formuvannya movnoi kartini svitu [Free associative experiment as a way to investigate the specificities of the formation of the language picture of the world], 2011. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12737/> [in Ukrainian].
6. Goroshko O. I. Integrativna model' vil'nogo asociativnogo eksperimentu [An integrative model of the free associative experiment]. Harkiv : RAN. Inoz. Movoznavstva, 2001. 320 p. [in Russian].
7. Goroshko O. I. Movna svidomist': genderna paradigma [Linguistic consciousness : a gender paradigm]. Moskva; Harkiv : INZhEK, 2003. 440 p. [in Russian].
8. Zborovska N. V. Ukrains'kii svit Nechuya-Levic'kogo: gendernij pidhid [Nechuy-Levitsky's Ukrainian world : a gender approach]. Feministichni rozdumi na karnavalah mertvih pocilunkiv, 1999. pp. 60–73 [in Ukrainian].
9. Kovalevska T. Ju., Sologub G. D., Stavchenko O. G. Asociativnii slovník ukrains'koi reklamnoi leksiki [Associated vocabulary of Ukrainian advertising vocabulary]. Odessa : Astroprint, 2001. 116 p. [in Ukrainian].
10. Kovalevska T. Ju. Prikladni aspekti ukladannya asociativnih slovníkiv [Applied aspects of associative dictionary writing]. Ukrains'ka i slov'yans'ka tлумachna i perekladna leksikografiya, 2013. pp. 140–146 [in Ukrainian].
11. Kovalevska T. Ju. Semantika onimnih asociativ u reklamnomu diskursi [Semantics of associative onyms in advertising discourse]. Zapiski z onomastiki, 2001. Vip. 5. pp. 3–11 [in Ukrainian].
12. Kutuza N. V., Kovalevska T. Ju. Korotkii asociativnii slovník reklamnoi leksiki [Short associative dictionary of advertising vocabulary]. Odessa : Astroprint, 2011. 80 p. [in Ukrainian].
13. Mileva I. V., Hodakivska M. O. Vikoristannya asociativnogo psiholingvistichnogo eksperimentu dlya viznachennya evfemistichnosti visloviv [Using an associative psycholinguistic experiment to determine euphemistic expressions]. Visnik universitetu imeni A. Nobelya. Seriya "Filologichni nauki", 2020, № 1 (19), pp. 296–302 [in Ukrainian].
14. Movchun L. V. Rimovi asociacii: rozroblennya metodiki eksperimental'nogo doslidzhennya rimovih klishe [Rhyme associations: developing a methodology for an experimental study of rhyme clichés]. Metodologiya ta istoriografiya movoznavstva : materialy Mizhnar. nauk.-prak. konf. Slov'yans'k, 2013. pp. 190–192 [in Ukrainian].
15. Nechuj-Leviczkii I. S. Kaidasheva simya [The Kaydashe family]. Kyiv : Nauk. dumka, 1965. 63 p. [in Ukrainian].
16. Privalova I. V., Rodionova T. V. Asociativnii eksperiment yak odin z metodiv vivchennya movnoi svidomosti v likariv [The associative experiment as one of the methods for studying the linguistic consciousness doctors]. Visnik Saratovs'kogo universitetu. Filologiya. Zhurnalistika, 2015, T. 15. pp. 13–17 [in Russian].

17. Surmach O. Ya. Asociativnii eksperiment ta verbal'ni asociacii v psiholingvistichnih doslidzhennyah [The associative experiment and verbal associations in psycholinguistic research]. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/asotsiatyvnyj-eksperiment-ta-verbalni-asotsiatsiji-u-psyholinhvistychnyh-doslidzhennyah/> [in Ukrainian].
18. Formanova S. V. Prikmetniki na poznachennya negativnoi ocinki: asociativnii eksperiment [Adjectives denoting negative evaluation : an associative experiment]. Odes'kii lingvistichnii visnik, 2015, № 5. T. 2. pp. 163–167 [in Ukrainian].
19. Frazеologichnii onlain-slovník ukrains'koi movi [Online dictionary of Ukrainian idioms]. URL: https://ycilka.net/slovyk_fraz.php [in Ukrainian].
20. Shvets Ju. V. Dinamika gustativiv na materialí tvorú “Kaidasheva simya” I. Nechuya-Levic'kogo [Dynamics of gustatives in I. Nechuya-Levitsky's work “The Kaydashe family”]. Prikladna lingvistika na Pivdni Ukraini: zdobutki ta perspektivi : zb. materialiv I Mizhnar. kongresu. Odesa, 2021. pp. 121–125 [in Ukrainian].
21. Yurchuk O. O. Izha yak marker identichnosti v romani “Ohaini propisi ercgercoga Vil'gel'ma” Natalki Snyadanko [Food as a marker of identity in Natalia Sniadanko's novel “The neat handwriting of Archduke Wilhelm”]. Gustativno-saporistichni modusi ukrains'koi ta svitovoi kul'turi : kolekt. monogr. (na materialii II Vseukr. nauk.-teor. konf. “Harchovi tradicii – mental'nii kod nacii”) / za red. prof. Vivat G. I. Odesa, 2020. pp. 16–21 [in Ukrainian].